

Theories of the Ethical Government Vs. Social Contract: A Practical View of the State Through Hegel's Point of View and His Critiques of Classical Liberalism

Ayat Mulaee *

Associate Professor, Public Law, Faculty of Law and Social Sciences, University of Tabriz, Tabriz, Iran

Seyed Ali Mousavi

Ph.D Student, Public Law, Faculty of Law and Social Sciences, University of Tabriz, Tabriz, Iran

Farshid Bandehali

Ph.D Student, Public Law, Faculty of Law and Social Sciences, University of Tabriz, Tabriz, Iran

1. Introduction

Hegel is a philosopher who studies the concept of the state with his multifaceted philosophy and his special methodology. On one hand, he criticizes the views of different schools of thought about this concept and believes that the government is not a mechanism to maintain peace, enforce rights, or promote benefits beyond its own existence, and only in this capacity can it be recognized by everyone as a right. On the other hand, in his theory, the divine and intrinsically purposive government is trying to incorporate all the desirable features of these schools, despite all these criticisms. notwithstanding this paradox, this research, whose sources have been collected through

* Corresponding Author: amulaee@tabrizu.ac.ir

How to Cite: Mulaee, A. Mousavi & A. Bandehali, F. (2023), "Theories of the Ethical Government Vs. Social Contract; A Practical View of the State Through Hegel's Point of View and His Critiques of Classical Liberalism", The Quarterly Journal of Public Law Research, 25(80), 171-206.
Doi: 10.22054/QJPL.2023.67235.2756.

the library research method and descriptive-analytical study, aims to prove the hypothesis that the Hegelian state emerges from within the traditional liberal and democratic state-building philosophies in a special and distinct way. It is trying to answer the question “What are the characteristics of the ideal state in Hegel's view, In a practical look at the political philosophy of the state?”, The results show, while proving the hypothesis; that contrary to the extreme collectivism of Rousseau and the abstract individualism of Lockean liberalism, Hegel's state is ‘a reasonable and inevitable institution of society that everyone must recognize its by force and accept its obedience’.

2. Research Question(s)

What are the characteristics of the ideal state in Hegel's view?

3. Literature Review

Several research papers have been published Related to the subject of the research, including; Zahra Vashqani Farahani's thesis titled: "State Theory in Hegel's Political Philosophy" published by the Faculty of Literature and Humanities of the Islamic Azad University (Central Tehran Branch), as well as an article titled "The Importance of Hegelian Separation, State and Civil Society" written by Azim Rahin, Prepared and published in No. (1.2) of Social Sciences Quarterly. However, the distinct feature of this research is the examination of Hegel's paradigmatic view of the government, which is in many ways against or in favor of democracy and liberalism.

4. Methodology

Considering that research in most humanities disciplines is mainly focused on theoretical solutions, the present study has used a library research method to collect the desired data and examines the data with a descriptive-analytical method.

5. Conclusion

Hegel's philosophy, methodology, and valuable critiques present an outlook that thinks about modernity, instead of being oriented towards the Enlightenment era of his time. Because, basically, from Hegel's point of view, modernity is a bridge in the evolution of the soul towards freedom, and in this way, the self-awareness of the soul is the most important characteristic of the new era. In summary, for the purposes of this research and its main question, what is certain is that Hegel rejects the political theory of social contract that philosophers such as Locke and Rousseau established and views them as inefficient abstract concepts and, by rejecting the abstract idealism of "Reason" and the empiricism of "History" as an independent and durable ground for authority, established a dialectical relationship between reason and history and thereby resolved some of the contradictions raised in the state's founding phase. He also, based the political right on having an independent nature from the state and supports the concept of political right where it maintains its idealistic aspect, but is based on a certain historical era. On the other hand, even though Hegel criticizes the extreme collectivism of Rousseau and the abstract individualism of Lockean liberalism, his divine and intrinsically purposive government tries to incorporate all the desirable features of these schools and support them. Hegel's goal was to achieve the desired political power system for Germany, and so in this way, he presented his government specially and distinctly from the democratic and liberal state-building philosophies of his time.

But what are the characteristics of Hegel's ideal government? The key to understanding this question lies in the ideal concept of political right in Hegel's belief and his opinion about the inherent rationality of the state. From Hegel's point of view, the state is the manifestation of realized freedom and the perfect ethical life. Therefore, the state is an ethical soul that emerges in the form of an essential will by becoming more transparent and definite. Therefore, the state is nothing but "the action of the spirit in the world" realized in a self-conscious form. But

since the soul in Hegel's philosophy has an absolute, and even divine essence, according to Hegel's definition, the state is God's will in the world. Such a government is not a responsible or parliamentary government, and this was at a time when the belief in a responsible government was considered the most important feature of 19th-century liberalism. Overall, by studying the philosophy of rights that Hegel talks about, it cannot be said that he does not explicitly accept responsible government, nor can it be said that he explicitly rejected such a government.

Keywords: Friedrich Hegel, State, Freedom, Right.

دولت اخلاقی یا قرارداد دولت‌ساز؛ نگاهی پارادایمی به دولت از منظر هگل و نقدهای او به لیبرالیسم کلاسیک

دانشیار حقوق عمومی، دانشکده حقوق و علوم اجتماعی دانشگاه تبریز، تبریز، ایران

آیت مولائی *

دانشجوی دکتری حقوق عمومی، دانشکده حقوق و علوم اجتماعی، دانشگاه تبریز،

تبریز، ایران

سید علی موسوی

دانشجوی دکتری حقوق عمومی، دانشکده حقوق و علوم اجتماعی، دانشگاه تبریز،

تبریز، ایران

فرشید بنده‌علی

چکیده

هگل از جمله فیلسوفانی است که با فلسفه چندوجهی و روش‌شناسی خاص خود به مطالعه مفهوم دولت می‌پردازد. او از یک‌سو با نقدهای فراوان به نظریه‌پردازی مکاتب مختلف در باب این مفهوم، معتقد است که دولت سازوکاری برای حفظ صلح یا اجرای حقوق یا ترویج نفعی فراتر از وجود خود نیست و صرفاً در این صورت می‌تواند توسط همه بعنوان حق به رسمیت شناخته شود. از طرفی دیگر دولت هدفمند و قائم بر ذات او علی‌رغم تمام نقدها تلاش دارد تا ویژگی‌های مطلوب این مکاتب را در درون خود جای دهد. با وجود این پارادوکس، این پژوهش که منابع آن به روش کتابخانه‌ای و بررسی توصیفی - تحلیلی گردآوری شده، قصد دارد این فرضیه که دولت هگلی به شکلی خاص و متمایز از درون سنت دولت‌ساز لیبرالیسم و دموکراتیک بیرون می‌آید را با طرح این پرسش که: در یک نگاه پارادایمی به فلسفه سیاسی دولت، مفهوم مطلوب دولت در نگاه هگل از چه ویژگی‌هایی برخوردار است؟ مورد بررسی قرار دهد. نتایج ضمن اثبات فرضیه نشان می‌دهد برخلاف جمع‌گرایی افراطی روسویی و فردگرایی انتزاعی لیبرالیسم لاک، دولت هگل: «یک نهاد معقول و محتوم جامعه است که همگان باید وجودش را قهری فرض بدارند و اطاعت آن را بپذیرند».

واژگان کلیدی: هگل، دولت، آزادی، حق، عقل.

* نویسنده مسئول: amulaee@tabrizu.ac.ir

مقدمه

دولت بعنوان نهاد نهادها یکی از پیچیده‌ترین ابداعات بشر است که تاکنون تعریفی مشخص و یکسان از آن بدست نیامده است. علت این پیچیدگی مفهوم بیش از همه حاصل فلسفه سیاسی اندیشمندان دولت‌سازی است که هر یک از زاویه دید خود بر این مفهوم نگریسته و دولت مطلوب خود را از عمق تفکرات فلسفی پیرامون این مسئله بازشناسی می‌کنند. هگل از جمله این فیلسوفان دولت‌ساز است که با فلسفه چند وجهی و روش‌شناسی خاص خود به مطالعه مفهوم دولت می‌پردازد و نقدهای فراوانی را به نظریه‌پردازی مکاتب مختلف در باب این مفهوم و کارکردهای آن وارد می‌کند. او نه تنها با نظام قرارداد اجتماعی روسو که جمع‌گرایی آن به قول توکویل توده را مقهور و مغلوب خود می‌کند، سرسازش ندارد بلکه با فردگرایی حاصل از لیبرالیسم لاکه نیز به آن دلیل که دولت باید نفع عموم را بر نفع فرد مقدم بداند، در جدال است. جالب آنکه در این نقدها هگل برای تاختن بر بنیان‌های فکری لیبرالیسم فردگرا به نوعی به دفاع از همان نقدهایی می‌پردازد که بر جمهوری‌گرایی جمعی روسو وارد کرده است!! و در وجهی دیگر برای رد نظرات دموکراتیک روسو مانند خیلی از لیبرال‌های زمان خود و زمانه ما، به هرگونه تلاش برای اعاده برخی اشکال گماینشافت^۱ مشارکتی دموکرات بر پایه روابط بی‌واسطه چهره به چهره به دیده شک می‌نگرد. گو آنکه او درصدد است تا تمامی نظم‌های سیاسی موجود عصر خود را برهم زند تا به نظم خاص مورد نظر خود دست یابد. زیرا به باور هگل: «دولت و قانون اساسی همان اندازه وجود دارد که در خارج تحقق یافته است».

۱. گماینشافت و گزلشافت (به آلمانی: Gemeinschaft & Gesellschaft) که در زبان فارسی معادل واژگانی "اجتماع" و "جامعه" برای آنها بکار می‌رود را می‌توان دو نوع از روابط اجتماعی که همزمان با هم صورت می‌پذیرند تعبیر کرد. اجتماع بیانگر همان موجودیت‌هایی است که در پیشاتجدد بصورت یک خانواده بزرگ، قبیله و با قوم تجلی می‌کرد و روابط اجتماع نیز بر پایه طبیعی عواطف، سنت، خویشاوندی و دوستی، آداب عامیانه، عرفیات و تصورات طبقه عوام قرار دارد. حال آنکه هر جا شهرنشینی بوجود می‌آید، جامعه بعنوان ابزار ضروری برای بیان روابط آن ظاهر می‌شود. هرچند در بطن جامعه نیز روابط ناشی از اجتماع وجود دارد و حتی جلوه‌هایی از روابط پیشاتجدد آن نیز در دوران مدرنیته دیده می‌شود. برای اطلاع بیشتر نک: احمد نقیب‌زاده، *درآمدی بر جامعه‌شناسی سیاسی* (تهران: انتشارات سمت، ۱۳۹۴).

این نگاه پارادیمی به دولت آنجا جالب تر و پیچیده تر می شود که علی رغم آنکه هگل از بسیاری جهات مخالف دموکراسی و حتی لیبرالیسم بود اما از این مطلب نمی توان نتیجه گرفت که او مدافع دولت توتالیتیر به معنایی بود که امروزه مورد اعتراض لیبرال ها است. هگل نه تنها تسلط یک حزب بر دولت را بر نمی تابد بلکه به دموکراسی بعضاً به این دلیل حمله می کرد که می ترسید چنین حکومتی به حکومت حزب منتهی شود که به گمان او عبارت بود از سلطه دسته ای از افراد بر کل دولت. به عقیده هگل، اراده کلی که در قانون آشکار می شود باید از درون کنش و واکنش نیروهای گوناگون و مستقل از یکدیگر پدید آید. او همانند برک و منتسکیو خواستار توازن قدرت در درون دولت بود، به این صورت که برخی گروه ها و طبقات در مقایسه با دیگران دارای قدرت بسیاری باشند، زیرا آنها بر طبق سنت و از نظر تربیتی، مسئول تر، گشاده نظر تر و شایسته تر هستند.^۱

با وجود پارادوکس ها، این پژوهش با هدف کلی اثبات این مطلب که تبلور عینی پیچیدگی های مفهوم دولت، حاصل تأملات نظری متفاوت درباره این مفهوم است، نگارش یافته تا اذهان خواننده را با این ضرورت مواجه سازد که دولت یک واژه تک بعدی و بسیط نیست که بتوان آن را تنها از منظر یک علم و یا چند ایده فکری مشخص مطالعه نمود. بلکه دست کم در هر یک از سنت های حقوقی مطرح، معنا و مفهوم خاص از آن برداشت می شود و این معناشناسی همانگونه که عنوان شد از عمق تفکرات فلسفی اندیشمندان بیرون می آید که با توجه به مسائل مختلف سیاسی، اجتماعی، نیازمنداها، باورها و ارزش های جامعه ای که آنان و مردمان سرزمین شان را محاط در خود نموده، دولت ایده آل و مطلوب خود را مطالبه می کنند. لذا پرسش این است که در یک نگاه پارادایمی به فلسفه سیاسی دولت، مفهوم مطلوب دولت در نگاه هگل از چه ویژگی هایی برخوردار است؟ فرضیه پژوهش این است که دولت هگلی به شکلی خاص و متمایز از درون دو سنت دولت ساز مذکور بیرون می آید.

۱. جان پلاماتز، شرح و نقادی بر فلسفه اجتماعی و سیاسی هگل، چاپ هفتم، ترجمه حسین بشیریه (تهران: نشر نی، ۱۳۹۹) ص ۲۷۱.

۱. تعریف دولت از نگاه هگل

به نظر هگل دولت سازوکاری برای حفظ صلح یا اجرای حقوق یا ترویج نفعی فراتر از وجود خود نیست بلکه بنیادی‌ترین جایگاه اهداف جمعی برتر است که از طریق هماهنگی حقوق و رفاه افراد، آنها را برای معنا بخشیدن به زندگی خود آزاد می‌سازند. آنگونه که هگل تصور می‌کرد عمل و تأثیر دولت بر افراد اجبار پلیسی خارجی نیست بلکه فشار درونی است از طرف مشرب اخلاقی که طبیعت عقلانی آنها را به کمال می‌رساند و آنها را آزاد می‌سازد.^۱ شکل‌گیری دولت در بیان هگل به دو علت اهمیت می‌یابد؛ اول آنکه آزادی در مرحله نخست بعنوان حق مالکیت ظاهر می‌شود سپس بعنوان اختیار بر انجام عمل بر طبق اصولی که آزادانه توسط خرد وضع شده‌اند. اما آزادی آنگاه کاملاً عینی می‌شود که نه صرفاً شکل حق مالکیت فردی و یا عمل آزادانه بلکه صورت اجتماع زنده موجودات آزاد را داشته باشد؛ دوم، آزادی فقط در اجتماعی که شکل دولت را به خود گرفته است، امری عینی می‌شود چرا که صرفاً در آن صورت می‌تواند توسط همه بعنوان حق به رسمیت شناخته شود. پس آزادی به معنای حقیقی فقط در دولت جامه عمل می‌پوشد.^۲

اما دولت هگل مفهومی ساده و واحد نیست بلکه مفهومی متشکل از سه شخصیت است که جداگانه شکل گرفته‌اند اما با هم روابط متقابل دارند. زیرا میان جمعیتی مشابه و در سرزمینی واحد زندگی می‌کنند. وجه اول؛ «دولت مدنی» است که از انبوهی از ترتیباتی تشکیل می‌شود که افراد میان خود به وجود آورده‌اند نه آنکه بر آنها تحمیل شده باشد مانند قراردادها، ازدواج و نهادهای شرکتی و...، هویت‌هایی که حتی اگر دولت سیاسی هم وجود نداشت شاید به شکل خودجوش تکامل می‌یافتند. وجه دیگر؛ دولت در معنای بسیار نزدیک به کاربرد عامیانه ما از آن مفهوم یعنی «دولت سیاسی» است که می‌توان آن را با اشاره به نهادهای حکومت و قانونگذاری توضیح داد. سپس دولت به معنای بسیار وسیع‌تر و البته انتزاعی‌تر یعنی «دولت اخلاقی» به معنای مجموع همه ارزش‌های اخلاقی، همه تجارب و واکنش‌های مشترک و حس تعلق به یکدیگر در طول تاریخ که با دین و

۱. آلن وود، «اخلاق از منظر هگل»، ترجمه مهدی سلطانی گازار، فصلنامه علامه، شماره ۱۲، (۱۳۸۵)، ص ۷۵.

2. Stephen Houlgate, *The Opening of Hegel's Logic* (West Lafayette Ind: Purdue University Press, 2006) p. 321.

همخوانی فرهنگی تقویت می‌شود. هگل برای این وجه از دولت بالاترین ارزش و اهمیت را قائل می‌شود و به باور او تنها با مشارکت در حیات متعالی چنین دولتی است که فرد به آزادی و فعلیت می‌رسد.^۱ در این رابطه هرچند هر دولت مشخصات مستقل خود را در ارتباط با دیگر دولت‌ها تعریف و تعیین می‌کند اما چنانکه هگل به روشنی می‌گوید: «دولت بدون رابطه با دیگر دولت‌ها به همان میزان هویت بالفعل خود را از دست می‌دهد که هر شخصی بدون تماس با دیگر اشخاص، فردیت‌اش کاهش می‌یابد.» بدین سان تعریف دولت و ماهیت خصلت حاکمه آن بعضاً متضمن اندیشه وجود دولت‌های دیگر است.^۲ بنابراین برای آنکه فحوای آرا و نظرات هگل در خصوص مفهوم دولت بهتر درک شود، باید سه وجه مذکور آن که از نگاه وی پیش از هر چیز سه مرتبه از حق هستند، بیشتر تشریح شوند.

۱-۱. دولت مدنی

هگل ابتدا به نهاد خانواده به مثابه گونه‌ای از حیات اخلاقی در طبیعت و وجه بارز آن اشاره می‌کند و این الگوی حیات را بیانگر «نوع دوستی ویژه‌ای» می‌داند که در آن فرد به واسطه قرار داشتن در گروه خانوادگی خاصی، متمایل به مراقبت از دیگران است. سپس او در مقابل چنین حیاتی، جامعه مدنی را برقرار می‌دارد. نوعی از حیات اخلاقی در عرصه‌های گوناگون که هگل آن را تبلور خودخواهی عام یا عرصه عمومیت حق‌های انتزاعی می‌نامد. در این قلمرو که بیشترین نمود عینی آن را می‌توان در تعاملات اقتصادی مشاهده کرد، هر فردی بر مبنای نفع شخصی مفروض خود عمل می‌کند. اینجا گستره‌ای است که تعامل افراد با دیگران به مثابه ابزارهای نیل به مقصود خود است. هر چند که در این فضا نیز بعضاً می‌توان شاهد شناسایی متقابل تعهدات مشترک بود.^۳ هگل مدعی است کارکردهای جامعه مدنی، نابرابری‌های منابع و توانایی‌های فردی را بعنوان نتیجه محتوم خویش دارا است اما این کارکردها را فارغ از خنثی‌سازی نابرابری طبیعی بعنوان دستاوردهای اخلاقی و معنوی می‌نگرد. وی معتقد است جامعه مدنی در چنین شرایطی تنها می‌تواند تبلور منافع خاصی بوده و عرصه تعارض و خصومت باشد. او برخلاف ادعای پایین مبنی بر اینکه پیدایش

۱. جان کلی، تاریخ مختصر تئوری حقوقی در غرب، چاپ دوم، ترجمه محمد راسخ (تهران: نشر نی، ۱۳۹۸) ص ۴۱۹.

۲. اندرو وینسنت، نظریه‌های دولت، چاپ ششم، ترجمه حسین بشیریه (تهران: نشر نی، ۱۳۸۷) ص ۲۰۳.

۳. مارتین لاگلین، مبانی حقوق عمومی در غرب، ترجمه محمد مقتدر (تهران: انتشارات مجد، ۱۳۹۴) ص ۱۸۸.

جامعه مدنی با کاهش قدرت حکومت همراه بوده اظهار می‌کند؛ این کار کردها به ایفای نقش بسیار مهمتر حکومت در ساماندهی حیات اجتماعی خواهد انجامید زیرا منافع متفاوت افراد ممکن است با یکدیگر در تضاد قرار گیرند و علی‌رغم آنکه روی هم رفته ممکن است توازن منصفانه میان آنان به خودی خود صورت گیرد اما سازگاری آنها هنوز نیازمند کنترلی است که در جایگاه برتری نسبت به آنها قرار داشته و آگاهانه عمل کند. پس وقتی این جامعه به گفته هگل کورکورانه غرق در جستجوی اهداف خود است، اعمال قوانین طبیعی جامعه مدنی به عدم توازن و گسیختگی خواهد انجامید. پس ضروری‌ترین عامل، نیاز به کنترل‌های عمومی به منظور کاهش خطر اغتشاش و در نتیجه برخورد منافع است. به همین دلیل جامعه برای حفظ، استمرار و بقای خود نیاز مبرمی به ساماندهی توسط حکومت خواهد داشت.

در واقع، جامعه مدنی حد واسط میان خانواده و دولت است، هرچند رشد کامل جامعه مدنی و شکل‌گیری آن پس از دولت باشد.^۱ هگل معتقد است که جامعه مدنی قادر نیست مصلحت‌های عمومی را بطور کامل محقق سازد اما دولت این توان را دارد. در این اندیشه میان منافع عمومی و خصوصی تعارض وجود دارد و دولت نقش از میان برنده این تعارضات را بازی می‌کند. اگر تعارض نباشد دولت فاقد یکی از فونکسیون‌های اساسی خود است.^۲ دیدگاهی که آن را افرادی مانند مارکس اینگونه تعبیر می‌کنند: «خانواده و جامعه مدنی به مثابه زمین تاریک طبیعی ظاهر می‌شوند که نور دولت از آن بیرون می‌آید.» به این ترتیب هگل نیاز به دولت را به دور از هرگونه جدال بر سر چیستی و چرایی این مفهوم که بخش مهمی از فلسفه سیاسی دیگر اندیشمندان این عرصه به خود معطوف داشته، بیان می‌دارد.

بعبارت دیگر هنگامی که از هگل پرسیده شود دولت چیست؟ او خیلی ساده می‌گوید که دولت نهاد معقول و محتوم جامعه است و همگان باید وجودش را قهری فرض بدانند و اطاعت آن را بپذیرند. یک مفهوم ربطی ساده که فرد را به دولت و جامعه مدنی را به جامعه سیاسی یا همان دولت سیاسی او مرتبط می‌کند. هرچند که از نظر مارکسیستی چون

1. Alan Patten, *Hegel's Idea of Freedom* (Oxford University Press, 1999) p. 173.

2. Walter Kaufmann, *Hegel, Reinterpretation, Texts and Commentary* (London: Waiden Field & Nicolson, 1966) p. 403.

مارکس، واقعیت در سمت خاص و متفاوت قضیه قرار دارد زیرا مفهوم دولتی که هگل در مقابل خانواده و جامعه مدنی ایجاد می‌کند، نوعی آرمان غیرواقعی خواهد بود. روحی درونی که از طریق خانواده و جامعه مدنی عمل می‌کند اما تک‌تک اعضای خانواده و کارگران از وجود آن ناخودآگاه هستند. بنا بر استدلال مارکس، این آرمان هگلی به نوبه خود آزادی و طبیعت انسان را غیر واقعی یعنی بدون نظم عقلانی می‌کند. بنابراین از نظر مارکس؛ «ما در اندیشه هگل یک تنش اساسی بین عقلانیت انتزاعی دولت و اراده‌ها و زندگی خاص افراد داریم، تنشی که تنها از طریق انقیاد مفهومی قلمروهای خاص به دولت غلبه می‌کند».^۱ مارکس این غیرواقعی بودن خانواده و جامعه مدنی هگلی را به طرق مختلف بیان می‌کند: الف- هدف از وجود خاص آنها، خود وجود خاص نیست، ب- عامل شرطی (واقعیت گفتمان و فعالیت انسانی) بصورت شرطی ارائه می‌شود. پ- عامل تعیین کننده (تفاوت در قلمروهایی که انسان‌ها ایجاد کرده‌اند) بعنوان تعیین شده ارائه می‌شود. ت- عامل تولیدکننده (کار انسانی) بعنوان محصول آنچه در واقع محصول آن است ارائه می‌شود. ث- انسان‌ها (بطور انبوه) نه بعنوان متفکر بلکه بعنوان نتیجه اندیشه یا ایده معرفی می‌شوند.

۱-۲. دولت سیاسی

دولت سیاسی از نگاه هگل نه بر اساس قرارداد و نه بر اساس اراده است، نه خواست کسی است نه بر پایه اراده کسی بلکه امر معقول ضروری است. بنیان فکری که هگل بوسیله آن راه هرگونه بحث پیرامون دولت را می‌بندد. چرا که به باور برخی او به دنبال طراحی سازمانی دولتی می‌گردد که هدفش متحد ساختن مردم در قالب یک هویت واحد است. آن معنا از دولت سیاسی که بطور واقعی - و نه در قالب مفاهیم انتزاعی - مانع تجاوز جامعه مدنی از حدودش می‌شود تا مبادا مردم از یکدیگر بیگانه شوند، واسطه‌ای میان منافع یک گروه اجتماعی و دولت یکپارچه. در واقع برخلاف سنت قرارداد اجتماعی که به نحو ضمنی دربردارنده روح علمی عصر روشنگری بود و می‌کوشید دولت را به اجزای سازنده اش (یعنی افراد) فرو بکاهد و قوانین حاکم بر این اجزا را توصیف کند. دولت از

1. David Peddle, op.cit. p. 114.

نظر هگل بسیار مشابه یک ارگانیسم بزرگ است که رشد می‌کند، بسط و گسترش و تغییر می‌یابد.^۱ پس، از آنجا که به نظر او آنچه عقلانی است واقعی و آنچه واقعی است عقلانی می‌نماید و پیدایش هر نهاد اجتماعی قدمی پیش به سوی تعالی روح است. لذا هگل مهمترین نماینده نظریه دولت بعنوان نهادی اندام‌وار و عقلانی است.^۲ در اینجا است که انتقاد مارکس از هگل مبتنی بر دیدگاه فویرباخ شکل می‌گیرد. به باور مارکس هگل موضوع واقعی وجود انسان را وارونه کرده است و آنچه را صرفاً ایده‌آل است به واقعیتی زیربنایی تبدیل کرده و واقعیت را به ظاهری صرف تبدیل کرده است. در نتیجه «فلسفه هگل فاقد وحدت بی‌واسطه، یقین بی‌واسطه، حقیقت بی‌واسطه است». بنابراین برای تصحیح هگل: «ما فقط باید همیشه محمول را به موضوع تبدیل کنیم و فاعل، به مفعول و اصل تبدیل کنیم».^۳

اگر بخواهیم مؤلفه‌های اساسی نقد مارکس را از هگل به اختصار بیان کنیم؛ مارکس استدلال می‌کند که از نظر هگل، دولت بعنوان یک ضرورت بیرونی ظاهر می‌شود که قلمروهای خانواده و جامعه مدنی را که به این ترتیب حوزه‌های شرایط، هوس‌بازی و انتخاب فردی می‌شوند، تابع می‌کند. او می‌گوید: «بر این اساس، عقلانیت دولت ربطی به تقسیم مواد دولت به خانواده و جامعه مدنی ندارد». مارکس معتقد است که این تحقیر محتوای قلمروهای خانوادگی و مدنی یک همبستگی صوری یا منطقی دارد یعنی گذار از این حوزه‌ها به دولت «و جوهر خاص دولت، از جوهر خاص خانواده و غیره ناشی نمی‌شود، بلکه از رابطه جهانی ضرورت و آزادی شکل می‌پذیرد». بنابراین به برداشت مارکس: «دیدگاه هگل از تاریخ، یک روح انتزاعی یا مطلق را پیش‌فرض می‌گیرد که به گونه‌ای رشد می‌کند که نوع بشر فقط یک توده، یک وسیله آگاه یا ناخودآگاه برای روح است» و بنابراین «تاریخ بشر به تاریخ روح انتزاعی بشر تبدیل می‌شود، روحی فراتر از انسان

۱. دیوید رز، راهنمای خواندن عناصر فلسفه حق هگل (تهران: ترجمان علوم انسانی، ۱۳۹۶) ص ۲۱۸-۲۱۱.

۲. غلامرضا نقوی، «متافیزیک و سیاست: تمایز جامعه مدنی و دولت در فلسفه سیاسی هگل»، فصلنامه علوم سیاسی،

شماره ۸، (۱۳۸۸)، ص ۱۲۲.

3. Ludwig Feuerbach, "Provisional Theses for the Reformation of Philosophy", In Lawrence Stepelevitch (ed), *The Young Hegelians: An Anthology* (Cambridge: Cambridge University Press, 1983) P. 157.

واقعی.^۱ لذا مارکسیست‌ها و لیبرال‌ها بطور یکسان در فلسفه سیاسی و فلسفه تاریخ هگل، آرمانی جعلی، خواه روحیه دولتی یا جهانی می‌یابند که در مقابل آزادی کارگران، مصرف‌کنندگان یا تولیدکنندگان فرهنگ قرار می‌گیرد. حال آنکه از منظر هگل چنین دولتی نه تنها مانع آزادی نیست بلکه آزادی برآمده از دل جامعه مدنی را در درون خود جای داده و آن را برای جامعه تضمین می‌کند. در اینجا است که هگل برای تشریح چگونگی این کار، مفهوم دولت اخلاقی خود را پیش می‌کشد.

۱-۳. دولت اخلاقی هگل

منظور هگل از اخلاق، احساسات و نیت انسان نه بعنوان موجودی واجد امیال بلکه بعنوان حامل حقوق و وظایف است. او در مفهوم اخلاق چیزی را می‌گنجاند که وجدان می‌نامد یعنی خواست فرد مبنی بر اینکه بتواند بر طبق اصولی که باطناً متقاعد به درست بودنشان است، عمل کند. اما وجدان شامل کل منظور او از اخلاق نیست زیرا اخلاق درست مانند حق انتزاعی در تمام جوامع وجود دارد، حال آنکه خواست هگل وقتی از وجدان سخن می‌گوید، در همه جوامع طلب نمی‌شود.^۲ او می‌گوید که اندیشه خاصی از آزادی پدید نمی‌آید مگر آنکه حق مستقر و اخلاق در چنان کشمکش شدیدی قرار بگیرند که انسان‌ها متوجه آن گردند و در نتیجه آن پریشان شوند. این اندیشه آزادی به مفهوم استقلال اخلاقی است. تنها در اجتماعی که انسان‌ها بتوانند حق مستقر را بطور اصولی به زیر سؤال بکشند و نه آنکه صرفاً نقض کنند، می‌توان ادعا کرد که آنچه فرد ملزم به انجام آن است مغایر با آنچه او خود به درستی آن متقاعد است، نخواهد بود. آزادی فقط در اجتماعی قابل حصول است که آنچه انسان‌ها از یکدیگر طلب می‌کنند، هماهنگ با چیزی باشد که بر طبق عمیق‌ترین اعتقاد آنها درست و برحق است. این داعیه‌ای است که هگل داعیه وجدان می‌نامد.^۳

در اینجا است که دولت اخلاقی هگل ضرورت وجودی خود را می‌یابد. انسان‌ها به حکم سرنوشت خود در درون دولت‌ها رشد می‌یابند نه به این دلیل که دولت قدرتی گریزناپذیر

1. David Peddle, op.cit. P. 116.

۲. جان پلاماتز، همان، ص ۲۰۸.

۳. همان، صص ۲۱۴-۲۱۲.

است بلکه به این جهت که دولت از درون طبع آدمیان و یا بعبارت بهتر از درون نهاد آدمیان بعنوان موجوداتی عقلانی می‌جوشد. دولت و افراد دارای جوهر و غایت مشترکی هستند که همانا آزادی است.^۱ به همین خاطر دولت سیاسی او جدای از اقتدار هدف دیگری نیز دارد که آن تامین آزادی است و از آنجا که هدف دارد، می‌توان با این ملاک مشخص کرد که کدام دولت برای دستیابی به آن هدف برتر از دولتی دیگر یا نهادی دیگر است. به نظر هگل دولت دارای معنایی هم درونی و هم ظاهری است که وجه درونی آن یعنی دولت اخلاقی به وجه بیرونی یعنی دولت سیاسی، ویژگی الزام به تضمین آزادی را می‌بخشد.

هگل به منظور ربط دادن معانی درونی و ظاهری دولت بر آن بود که جهان عینی نهادها و قوانین در جهان ذهنی آگاهی انسان ریشه دارد و برای اثبات این یگانگی و آشتی دادن تضادها، فلسفه‌ای مبتنی بر اندیشه روح (یا ذهن) عرضه کرد. روح اصلی متافیزیکی است که تاریخ انسان و آگاهی او را به یکدیگر ربط می‌دهد و به معنای غیردینی، همان ذهن جمعی بشر است.^۲ او این ذهنیت را اینگونه توصیف می‌کند: «در نهایت فرد در قلمرو دولت مدنی، نه برای منافع فردی بلکه به منظور انسجام با دیگران در ارتباط است. نوعی از ارتباط در ورای خودخواهی و منافع فردی افراد جامعه که حیات اخلاقی تبلور آن است» و این مفهوم «نوع دوستی عمومی» علت تلقی دولت به مثابه نماد تحقق آزادی در باور هگل است.^۳ هگل معتقد است هنگامی که رویکرد معنوی بصورت انتزاعی صورت‌بندی شده و هیچ تکیه‌ای بر رویه‌های اجتماعی نداشته باشد، شر بر نظام حق مستولی می‌شود. بنابراین حق سیاسی تنها در سایه دولت به مثابه عرصه معنوی محقق می‌شود. از نظر او «تکلیفی که دولت از ما می‌خواهد، همان حق ما در جایگاه افراد است، چرا که دولت چیزی جز تجلی مفهوم آزادی نیست. تعیین اراده‌های فردی در دولت تجسم عینی یافته است و بدین وسیله برای نخستین بار به حقیقت خود و فعلیت رسیده‌اند. دولت تنها پیش شرط دستیابی به

۱. اندرو وینست، نظریه‌های دولت، چاپ ششم، ترجمه حسین بشیریه (تهران: نشر نی، ۱۳۸۷) ص ۱۸۴.

۲. همان، ص ۱۸۵.

۳. مارتین لاگلین، مبانی حقوق عمومی در غرب، ترجمه محمد مقتدر (تهران: انتشارات مجد، ۱۳۹۴) ص ۱۸۸.

اهداف خاص و رفاه است»^۱ و این همان مفهوم دولت اخلاقی هگل است که با قاطعیت، تحقق آزادی را منوط به تبعیت از دولت می‌داند. البته نکته برجسته‌ای که در دیدگاه هگل با آن مواجه‌ایم، به رسمیت شناختن اراده آزاد فرد و عدم مستحیل شدن آن در اراده دولت اخلاقی است. این دو اصل تحت هیچ شرایطی و به نفع هیچ عامل دیگری نادیده گرفته نمی‌شوند. نمود بارز این اندیشه در اقتصاد سیاسی هگل نمایان است یعنی دولت باید افراد را برای تأمین معاش خود ترغیب کند و از تهی شدن افراد و شکل‌گیری طبقه بیکار جلوگیری کند و از طرفی باید برای تهیدستان نقش خانواده را بازی کند اما نباید به افراد در ازای کاری که نکرده‌اند کمکی بکند. چراکه در اندیشه او صدقه دادن با عزت نفس افراد سازگار نیست. پس وظیفه اصلی تأمین معاش بر عهده خود افراد آن جامعه است که بوسیله اراده آنان و بعد از شکل‌گیری طبقات و صنوف نمایان می‌شود. لذا اراده دولت که همگان باید از آن تبعیت کنند، نه باید و نبایدهای مداخله‌انگیز در اراده افراد بلکه عهده گرفتن وظایف بنیادینی مانند آموزش همگانی، جلوگیری از تعارض منافع و تنظیم این روابط است.^۲ نقشی که به باور هگل نه به معنای اخلاقی کردن نهادهای مدنی، اقتصادی و ... بلکه معمولاً به کاهش تبعات آثار سوء آنها و باز توزیع منابع توسط دولت تعبیر می‌شود. نتیجه چنین آزادی از نظر هگل آنجا مشخص می‌شود که هر دولتی و بویژه دولت عقلانی میزان معینی از تمایز اجتماعی و نمایندگی سیاسی را شامل می‌شود. جریان بنیادی آگاهی فردی مطلقاً آزاد وقتی به دولت می‌رسد: «آنی است که به هیچ چیز اجازه نمی‌دهد که خلاصی یابد تا ابژه‌ای آزاد شود و بتواند در برابرش قد علم کند. از این مسئله نتیجه گرفته می‌شود که این جریان نمی‌تواند به هیچ چیز ایجابی دست یابد، نه به آثار عمومی زبان یا واقعیت، نه به آثار قانونی عمومی و نهادهای همگانی آزادی آگاهی و نه به آثار اعمال و افعال آزادی که این افعال و اعمال اراده‌اش می‌کنند».^۳ در هر حال آنچه مسلم

۱. جان کلی، تاریخ مختصر تئوری حقوقی در غرب، چاپ دوم، ترجمه محمد راسخ (تهران: نشر نی، ۱۳۹۸) صص ۴۱۹-۴۲۰.

2. Georg Wilhelm Friedrich, *Hegel, Elements of the Philosophy of Right*, Grundlinien der Philosophie des rechts oder Naturrecht und staatswissenschaftim Grundrisse, Trans. S. W. Dyde, S. W. Dyde (ed.) (Ontario: Batoche Books, 2001) P. 186-193.

۳. پل فرانکو و همکاران، نقد هگل بر لیبرالیسم، ترجمه موسسه خط ممتد اندیشه (تهران: انتشارات امیرکبیر، ۱۳۹۲) ص

است در تعارض اجتناب‌ناپذیری که بین اصول اخلاقی فرد و دولت پیش می‌آید، دولت از قدرت بیشتری برخوردار است.^۱ ادعایی که اغلب نگرانی‌هایی را نیز به همراه دارد زیرا دولت محوری هگل مفهومی که برخلاف نظر اندیشمند آلمانی همتای او امانوئل کانت شکل گرفته است. کانت در بخشی از فلسفه نقدی خود با آگاهی به دشواری پیوند میان قانون طبیعت و اراده آزاد انسانی اظهار می‌دارد: «از آنجا که پیوند ناگسستنی رویدادها، قانون تغییرناپذیر طبیعت است، اگر رویدادها واقعاً و مطلقاً حقیقت داشته باشند، آزادی اراده ممتنع است؛ لذا فیلسوفانی که در این مسئله به عقیده عموم بگروند هرگز نخواهند توانست دو مفهوم طبیعت و آزادی را سازگار سازند».^۲ او در ادامه می‌گوید، هر چند آزادی اراده نیازی به برهان و استدلال ندارد اما عقل محض در اثبات موضوع عاجز است. به همین دلیل قانون اخلاقی ما را به فرض بودن آزادی مجبور می‌کند. زیرا مفهوم آزادی و اصل اعلای اخلاق آنچنان از یکدیگر لاینفک و متحد هستند که می‌توان آزادی عملی را بعنوان استقلال اراده از هر چیزی غیر از قانون اخلاقی تعریف کرد. بنابراین آزادی به معنای خود قانونگذاری یعنی الزامی برآمده از عقل عملی خود انسان. سپس وی در سلسله مباحث خود بیان می‌کند: «... حقوقی که انسان در جامعه وضع می‌کند، ضامن این آزادی و حکومت، نهاد تضمین‌کننده آن است. لذا حکومت برای اینکه انسان‌ها بتوانند در شأن و کرامت انسانی خود زندگی کنند، تشکیل می‌شود و الزام آور بودنش برای این است که آزادی سلب نشود».^۳ با مقایسه این دو دیدگاه، به زبانی ساده مشخص است که در بحث حقوق و آزادی‌های فردی، هگل از دولت به فرد می‌رسد اما کانت از فرد به دولت. هر چند که در نهایت هر دو فیلسوف آخرین پیوندهای میان اندیشه سیاسی دوران جدید و دوران‌های پیش از آن را که در ارتباط با حقوق طبیعی افراد در جامعه وجود داشت، بطور قطعی می‌گسلند و حتی فراتر از آن مفهوم حق طبیعی عصر روشنگری را بگونه‌ای پیگیر رادیکالیزه می‌کنند. پس در نهایت نمی‌توان اندیشه سیاسی هگل را با اندیشه لیبرال در

1. Ver Eecke Wilfried, *Ethical Dimensions of the Economy*, (Department of Economics, Florida State University, Tallahassee, 2008) P. 62-63.

۲. محمدعلی فروغی، *سیر حکمت در اروپا*، چاپ دوم (تهران: نشر هرمس، ۱۳۸۸) ص ۵۰۸.

۳. همان، ص ۵۰۴.

معنای متعارف یکی گرفت ولو آنکه جایگاه برجسته دو عنصر مزبور در هر دو دیدگاه نشان از شباهت معنادار اندیشه لیبرال و هگلی دارد.

۲. نقد هگل بر دولت و بنیان آزادی فردی در لیبرالیسم ساخته جان لاک

اختلاف هگل با لیبرالیسم کلاسیک که بیان می‌کند دولت وجود دارد تا آزادی بشر را ارتقا دهد، به درک متفاوت از آزادی بشر بر می‌گردد. در نظر هگل آن نوع آزادی که دولت لیبرال در پی حفاظت و گسترش آن است، صرفاً آزادی «اراده دلبخواه» آزادی فعل، بنا بر تمایل است. حال آنکه به عقیده هگل این نمی‌تواند آزادی حقیقی باشد. زیرا محتوای اراده دلبخواه متشکل از محرک‌ها و تمایلات طبیعی ما است و این ترکیب درست در مقابل شکل عمومی اراده است. اراده آزاد حقیقی - که هگل آن را «اراده عقلانی» می‌نامد - باید بر امر عمومی، آزادی و خودش متعلق شود و این از طریق اراده کردن قانون و دولت بدست می‌آید. قانون و دولت تا زمانی که مفهوم آزادی را به غلط بعنوان هوس دلبخواهی و ارضای تمایلات خاص خود نفهمیده‌ایم، به هیچ وجه محدودیتی برای آزادی ما ایجاد نمی‌کنند. بعلاوه قانون و دولت والاترین تکامل آزادی ما را که بعنوان آزادی عقلانی فهم می‌شود، نشان می‌دهد. یکی از وجوه افتراق بین اندیشه هگل و لیبرالیسم عنصر انتخاب خیر فردی است. هگل تسری خیر فردی به نوع انسان را امکانپذیر می‌داند، حال آنکه در لیبرالیسم خیر هر فرد خاص او است و حق پیگیری آن حقی مطلق است و نمی‌توان از خیر عام صحبت کرد.^۱

در فلسفه لیبرالیسم لاک، انسان در وضع طبیعی موجودی خیرخواه و صلح طلب و مستقل است، موجوداتی که برخوردار از خرد و از پایه با هم برابرند.^۲ اما وضع طبیعی ایرادی هم دارد که او آن را اینگونه بیان می‌کند: «هرچند انسان در وضع طبیعی حق [آزادی] دارد، ولی برخوردار از آن حتمی و مسلم نیست و همواره در معرض تجاوز دیگران قرار دارد، زیرا همه مانند او سلطانند و همه با او برابرند. در چنین وضعی

۱. علی مرادخانی و آویسا شهبازی، «هگل و اقتصاد سیاسی، غرب‌شناسی بنیادی»، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، شماره اول، (۱۳۹۱)، ص ۹۳.

۲. محمد کمالی گوکی و حجت زمانی‌راد، «ماهیت دولت و مبانی تأسیس آن در فلسفه سیاسی هابز و لاک در روایتی پارادایمی»، فصلنامه تخصصی علوم سیاسی، شماره ۳۴، (۱۳۹۴)، صص ۱۳۴ - ۱۳۳.

برخورداری از دارایی هیچگونه تضمین و امنیتی ندارد. همین موضوع سبب می‌شود که انسان آن وضع را که هر چند قرین آزادی، ولی آکنده از هراس و مخاطرات دائم است، ترک گوید و بی دلیل نیست که درصدد برآید که به اجتماع دیگران که قبلاً تشکیل یافته است و یا فکر تشکیل آن وجود دارد، بپیوندد تا در آن جان، آزادی و اموالش که من همه آنها را مالکیت می‌نامم، در پناه امنیت عمومی قرار گیرد.^۱ پس انسان نزد لاک بیش از همه «فرد» است و امکان تعدی به حقوق یکدیگر را دارد و برای جلوگیری از همین احتمال ایجاد قدرت عمومی ضروری است. البته هرچند حکومت پیشنهادی او، کارگزاری است که همه قدرت خود را از مردم می‌گیرد. اما افراد همه حقوق و قدرت خود را به حکومت نمی‌دهند بلکه برخی حقوق را مانند حق قضاوت کردن، حق کیفر دادن مجرمان را به حکومت واگذار می‌کنند. بنابراین برخلاف تصور، لاک رابطه دولت و مردم را زیر عنوان قرارداد نمی‌آورد و برای آن عنوان دیگری بکار می‌برد که برگرفته از حقوق خصوصی انگلستان است و آن عنوان، امانت و امانت‌داری است.

در هر حال ویژگی اصلی حکومت پیشنهادی لاک، محدود بودن قدرت او است که باید تابع قانون طبیعی باشد چرا که افراد نمی‌توانند به حکمران خود قدرت مطلق دهند در حالی که خود قدرت مطلق ندارند. بنابراین کسی نمی‌تواند به دیگری چیزی را که خود دارا نیست منتقل کند.^۲ بنابراین، توافق اجتماعی مورد نظر لاک یک توافق همه با همه است که در آن کسی مستثنی نیست و مردم آن را بین خود منعقد می‌کنند و در این قرارداد همه حقوق و آزادی‌های خود را که در وضع طبیعی از آن برخوردارند، در وضع مدنی به دولت تازه تأسیس واگذار نمی‌کنند. در حالی که روابط بین انسانی در وضع طبیعی به حوزه اجتماعی بسیار نزدیک یعنی خانواده محدود می‌شود، اجتماعی شدن سیاسی در چارچوب جامعه مدنی باعث تکثرگرایی رفتار و اعمال اجتماعی و تقویت فزاینده نیروی همکاری جمعی در جامعه می‌شود. در این وضعیت، توان همکاری افراد به مشترکات واقعی انسان‌ها مانند تولد، مرگ ... بستگی ندارد. برعکس، جامعه مدنی تمایل دارد که

1. John Locke, *Two Treatises of Government*, ed. Peter Laslett, Cambridge (Cambridge University Press, 1988) P. 131.

2. Virginia McDonald, "A Guide to the Interpretation of Locke the Political Theorist", *Canadian Journal of Political Science*, Vol. 6, No. 4, (1973), P. 38.

خودش را از همه نیروهای جبری طبیعت و شرایط محیط بسته اجتماعی رها کند و یک محیط کمی جدیدی برای بروز کنش‌های اجتماعی فراهم نماید.^۱ لذا تشکیل دولت از طریق قرارداد اجتماعی توسط انسان‌های خودمختار ولی تابع قوانین جمعی نه تنها منجر به وضع قوانین جدید به منظور تنظیم روابط اجتماعی می‌شود بلکه هنجارهای اجتماعی قبلی جامعه را نیز نهادینه می‌کند و از این طریق منجر به کاهش منازعات و برخوردهای اجتماعی می‌شود. در واقع حقیقت آزادی سیاسی آن است که فرد؛ محکوم اراده متغیر، نامعلوم و خودسرانه فرد دیگر نباشد. بنابراین از نظر لاک، ساخت قدرت سیاسی مرکزی از طریق قرارداد اجتماعی به معنی یک نوع نهادینه کردن روابط حقوقی فردی با روابط حقوقی جمعی است و افراد به هیچ وجه حقوق طبیعی خود را از دست نمی‌دهند بلکه اجرای آن حقوق را به یک مرجع ذیصلاح قانونی در جامعه واگذار می‌کنند. از طریق واگذاری حقوق فردی به دولت، از افراد نه سلب حقوق بلکه سلب مسئولیت می‌شود. شالوده کل این ساخت که هدفش تضمین آزادی فردی بر اساس قانون است.^۲ در دولت پیشنهادی او، آزادی مورد خدشه قرار نمی‌گیرد به شرط آنکه قوانین پابرجا و استوار بوده و برای همه یکسان باشند و توسط قدرت مقننی که افراد انتخاب کرده‌اند وضع شده باشند. قانون و آزادی با هم ناسازگار نیستند بلکه برعکس، وجود قانون برای آزادی ضروری است. زیرا آزادی یعنی ایمنی از اجبار و تجاوز دیگران و این ایمنی بدون قانون غیرممکن است.^۳ در مقابل اگر اعضای قدرت قانونگذاری یا قدرت اجرایی خودسرانه اتباع کشور را از مالکیت (به معنای وسیع آن یعنی آزادی، اموال و زندگی) محروم کنند و به این ترتیب شرایط قرارداد اجتماعی را رعایت نکنند و مأموریت خود در حفاظت و حمایت از حقوق و آزادی‌های اساسی مردم را انجام ندهد، خود به خود معزول خواهد بود. اگر پیمان سیاسی نقض شد، قدرت به دارنده طبیعی‌اش یعنی مردم باز می‌گردد. افراد هنگامی که از تعهد خود نسبت به قدرتی که ماهیت خود را نادیده می‌گیرد فارغ شدند، آزادی نخستین خود

۱. محمد تقی سبزه‌ای، «جامعه مدنی به مثابه قرارداد اجتماعی: تحلیل مقایسه‌ای اندیشه‌های هابز، لاک و روسو»، فصلنامه پژوهش حقوق و سیاست، شماره ۲۲، (۱۳۸۶)، ص ۸۰ - ۷۹.

۲. همان، صص ۸۲ - ۸۱.

۳. جان لاک، دو رساله در باب حکومت، ترجمه فرشاد شریعت (تهران: نگاه معاصر، ۱۳۹۲) ص ۲۱۶.

را باز می‌یابند و حق دارند بلندپایگانی جدید بکار بگمارند. وضعیتی که لاک آن را «شورشی مقدس» می‌نامد.^۱

در مقابل این دیدگاه، دولت هگلی وجود دارد که علی‌رغم آنکه تعداد قابل توجهی از حقوق و آزادی‌هایی را بوجود می‌آورد که ما عرفاً آنها را متعلق به لیبرالیسم می‌دانیم اما نکته تعیین کننده اینجا است که عقلانیتی که هگل برای این آزادی‌ها قائل است به هیچ عنوان همان عقلانیت لیبرال سنتی نیست و به باور برخی مانند آلن وود در عین اینکه «ایده‌های سیاسی هگل دولت لیبرال را کمابیش دست نخورده باقی می‌گذارد، نظریه اخلاقی او محض خاطر دولت، عقلانیت لیبرال را فدای آن می‌کند.» شیوه‌ای جالب از نشان دادن رابطه میان سیاست لیبرال و آزادی خواهانه هگل و توجیه فلسفی غیرلیبرال که در حقیقت، فلسفه سیاسی هگل را به نوعی نقد نسبتاً رادیکال از بنیادهای نظری - عمدتاً فردگرایانه - لیبرالیسم سنتی ترسیم می‌کند.^۲ از نظر هگل، فرد طبعاً آزاد است اما او آزادی خود را تنها بر طبق رضایت و احتمالاً به موجب قرارداد در مقابل دولت از دست خواهد داد. لذا سرنوشت آزادی تقریباً همان مسیر عبور از جهانی نسبتاً عقلانی به جهان عقلانی است، عبور از یونان باستان به جامعه مدرن. در هر دو جهان، ارزش‌ها و امیال انسانی در دولت بوجود می‌آیند و در دولت توجیه می‌یابند. هرچند در جهان یونان، انسان بدون آنکه بداند طبیعت خود را بروز می‌داد و اعمال او بیان خیر و حقیقت بودند. اما در جامعه مدرن برعکس، عقل بیانگر طبیعت ضروری انسان است. همچون آزادی در اتحاد میان خود و جهان از طریق عملی که انسان بعنوان عملی که از آن خود بازشناسی می‌کند. زیرا انسان اراده خود را مانند عنصری نشان می‌دهد که مستقل از امر و نهی دولت است.^۳ پس اگر بر آن باشیم که تنها کارویژه جامعه و حکومت، ارضای نیازهای افراد و تأمین غایات خصوصی آنها است؛ در آن صورت ما فاقد تصویری هستیم که از نظر هگل تصویری رضایت‌بخش و کافی از دولت دانسته می‌شود و ما فقط تصویری از جامعه مدنی را خواهیم

۱. سلین اسپکتور، قدرت و حاکمیت در تاریخ اندیشه غرب، ترجمه عباس باقری (تهران: نشر نی، ۱۳۸۲) صص ۱۵۵-۱۵۴.

۲. پل فرانکو و همکاران، نقد هگل بر لیبرالیسم، ترجمه موسسه خط ممتد اندیشه (تهران: انتشارات امیرکبیر، ۱۳۹۲) ص ۳۹.

۳. دیوید رز، راهنمای خواندن عناصر فلسفه حق هگل (تهران: ترجمان علوم انسانی، ۱۳۹۶) صص ۲۱۴-۲۱۲.

داشت. زیرا جامعه مدنی کل نظام روابط اقتصادی و سیاسی است که نیازهای فردی را برآورده می‌کند و غایات خصوصی را تأمین می‌کند.

هگل در این انتقاد برای آنکه نتایج سیاسی خود را بگیرد، دو مفهوم مشارکت عام و کلی که عمده‌ترین مشخصه دولت مدرن است را در کنار هم و با منظور متافیزیکی اینگونه بکار می‌برد: دولت عقلانی اولاً بر پایه مشارکت تمام شهروندان سامان می‌گیرد و ثانیاً شهروندان برای امر کلی و عمومی و نه برای منافع شخصی به مشارکت مبادرت می‌کنند، چنین مشارکتی متضمن مفهوم واقعی آزادی شهروندان است. اگر شهروندان برای مصالح شخصی شکل یا اجتماعی را ایجاد کنند و مشارکت آنها در آن تنها متوجه منظور شخصی باشد، ممکن است در ظاهر به اختیار خود عمل کرده باشند اما به مقتضای آزادی خود عمل نکرده‌اند.^۱ حال آنکه دولت نفع عموم را بر نفع فرد مقدم می‌دارد و می‌تواند اگر لازم شود فرد را فدای کل کند. زیرا حمایت از سود عمومی متضمن منفعت اجزای آن نیز هست. هگل برای بسط نقد و انکار صیانت حیات، مالکیت و آزادی شخصی بعنوان غایت نهایی دولت، توجه خود را به تصور روسو از دولت جلب می‌کند و این تصور از دولت را عمیق‌تر و روحانی‌تر از تصور لیبرالیسم کلاسیک که تصور ابزاری دولت است، می‌یابد. او حتی می‌نویسد: «این دستاورد روسو بود که اراده را بعنوان اصل دولت پیش می‌کشد، اصلی که نه به عنوان شکل دولت، بلکه به مثابه محتوای آن در نظر گرفته می‌شود».^۲ در اینجا است که اولین خصلت اساسی دولت سیاسی هگل در ساختار عینی نظام سلطنت مشروطه که متضمن تفکیک قوا است، آشکار می‌شود. حال آنکه در نظام سلطنت مشروطه لیبرالیسمی لاک، هر سه قوه از دل پارلمان بیرون می‌آیند. در واقع هگل با این سخن می‌خواهد به اندیشمندانی چون لاک که حق خود را مبنی بر آزاد ساختن خویش از بند میثاق‌های اجتماعی به منظور بازگشت کامل به خود اعلام می‌کردند، بگوید که بدون جامعه و دولت آنها خود چیزی نیستند.^۳ لذا پرسش اساسی این است که در دولت سیاسی

۱. غلامرضا نقوی، «متافیزیک و سیاست: تمایز جامعه مدنی و دولت در فلسفه سیاسی هگل»، فصلنامه علوم سیاسی، شماره ۸، (۱۳۸۸)، ص ۱۱۰.

۲. همان، ص ۴۸.

۳. جان پلاماتز، شرح و نقادی بر فلسفه اجتماعی و سیاسی هگل، چاپ هفتم، ترجمه حسین بشیریه (تهران: نشر نی، ۱۳۹۹) ص ۲۳۹.

هگل چگونه می‌توان از فرد در برابر دولت حمایت کرد. موضوع مهمی که پاسخ درخور آن را باید در نقدهای وارده به هگل قرارداد اجتماعی خودساخته افرادی مانند لاک و روسو جستجو نمود.

۳. جدال هگل با روسو بر سر قرارداد اجتماعی

روسو همانند هگل به آزادی انسان گواهی می‌دهد اما او این آزادی را از «نظام اجتماعی» اخذ می‌کند. به باور او در این نظام که نابرابری اخلاقی، اجتماعی و سیاسی امری طبیعی است و این نابرابری انسان را فرمانده یا فرمانبردار بار می‌آورد، نمی‌توان آزادی را تأمین کرد مگر با شرکت افراد در اجتماعی که او آن را حاصل قرارداد اجتماعی می‌داند. چون در این شرکت [قرارداد اجتماعی] هر شریک در عین حال که با دیگران متحد است تنها از خود فرمان می‌برد، آزاد می‌ماند. به همین دلیل باید هر فرد جان و مال خود را در شرکت نهد و همه حقوق خود را واگذار کند تا همه برابر شوند و هیچ کس امتیازی بر دیگران نداشته باشد. در حکومتی که بدین گونه مردم بر مردم پیدا می‌کنند، همه اقتدارها به شخصیت معنوی کل تعلق دارد و «برابری» اشخاص تأمین می‌شود و چون آنان به رضای خود چنین قراردادی را بسته‌اند، نمی‌توان ادعا کرد که دیگر آزاد نیستند.^۱ بدین ترتیب روسو برخلاف لاک میان آنچه که او آن را «اراده همه افراد» می‌نامد و «اراده عمومی» تفاوت می‌گذارد. اراده همه افراد، مظهر خود خواسته‌ای از اراده دوستانه افراد است، در حالی که اراده عمومی فقط هنگامی حاصل می‌شود که هر یک از شهروندان با خود بیندیشد که چه چیزی موجب خیر همگان می‌شود. اراده عمومی باید عمومیت داشته باشد، نه فقط به لحاظ منشأ آن بلکه از لحاظ اجرای آن. «آنچه که اراده عمومی را می‌سازد، شمار شهروندان یک جامعه نیست. بلکه خیر و صلاح مشترکی است که بر مبنای آن با یکدیگر متحد شده‌اند... فرمانروا، ملت را فقط به عنوان یک کل می‌شناسد». روسو معتقد است اراده عمومی همواره بر حق است و خطا نمی‌کند. فرمانروا یک مفهوم اخلاقی است، یک امر کلی عقلی که پایه برابری و آزادی مردمانی را تشکیل می‌دهد که موجب فرمانروایی هستند. فرمانروا آزادی‌های طبیعی افراد را به آزادی مدنی تبدیل می‌کند و از

۱. ناصر کاتوزیان، مبانی حقوق عمومی، چاپ دوم (تهران: نشر میزان، ۱۳۸۳) صص ۲۶۴-۲۶۳.

همان طریق است که یک اراده اخلاقی را می‌توان ابزار کرد. به همین دلیل قرارداد اجتماعی روسویی، قراردادی است که هر فرد ملت با افراد دیگر جامعه می‌بندد و نه قراردادی میان مردم و شه‌ریار. بنابراین روسو حاکمیت را تماماً به ملت می‌سپارد و در این حاکمیتی که او از آن سخن می‌گوید، جایی برای اقتدار موناشرش باقی نمی‌گذارد. وضعیتی مشروع که ملت در آن راساً حاکمیت خود را اعمال می‌کند. روسو این اقتدار را «حاکمیت ملی» می‌نامد که نه قابل واگذاری است و نه قابل تقسیم و با مرور زمان از بین نمی‌رود و هیچ نیرویی نمی‌تواند آن را از ملت بگیرد و به حاکمی واگذارد.^۱ پس آموزه اصلی روسو این است که حکومت توسط مردم ایجاد شده و هر زمان که مردم بخواهند می‌توانند آن را تغییر داده یا اصلاح سازند. یک دولت فقط در صورت هدایت «اراده عمومی» اعضای خود می‌تواند قانونی باشد. با وجود شکل‌گیری چنین قدرت حاکمیتی در یک جامعه سیاسی، هیچ‌گونه تنشی بین اراده شخصی و عمومی وجود ندارد. زیرا افراد می‌پذیرند که عدالت و نفع شخصی آنها مستلزم تسلیم شدن به قانونی است که با محافظت از آنها در برابر خشونت خصوصی، آزادی آنها را تضمین می‌کند. لذا نتیجه قرارداد اجتماعی این شد که دولت صورت خارجی و تحقق یافته ملت باشد و خواست او مظهر اراده عمومی شود و اقتدارات آن تا زمانی مشروع است که در مسیر اصلی خود حرکت می‌کند.^۲

روسو برای حفظ اراده عمومی، همانند لاک لولیت را به قوه مقننه می‌دهد و به باور او «قوه مقننه، قلب و قوه مجریه، مغز هیأت حاکمه است که فرمان حکومت را به همه اجزا می‌دهد». از دید او: «بقا و دوام دولت به سبب وجود قوه مقننه است». او در کتاب قرارداد اجتماعی در این باره چنین می‌گوید: «محصول نهادهای اجتماعی باید راهنمای برپایی همان نهادها باشد؛ افراد باید پیش از ظهور قانون به چیزی تبدیل شوند که پس از ظهور آن خواهند شد».^۳ برابری واقعی «اخلاقی، نه طبیعی یا مادی» تنها در صورتی تضمین می‌شود که همه بلندپایگان به پیروی از قانون واداشته شوند. حمایت از همگان در صورتی تضمین می‌شود که از آزادی و اموال آنان در حد ضرورت و با هدف نگهداری از آنها

۱. ژرار شومین و همکاران، در زمینه متن قرارداد اجتماعی، ترجمه مرتضی کلاتریان (تهران: نشر آگاه، ۱۳۷۹) ص ۵۵.

۲. ناصر کاتوزیان، فلسفه حقوق، چاپ چهارم (تهران: شرکت سهامی انتشار، ۱۳۸۵) ص ۲۷۷.

۳. ژان ژاک روسو، قرارداد اجتماعی، ترجمه مرتضی کلاتریان (تهران: نشر آگاه، ۱۳۷۹)، ص ۱۵۲.

بدون زیان رساندن به آزادی و اموال دیگران چیزی کاسته شود. این اصل جمهوریت، اصلی است بنیادین و تنها این اصل است که می‌تواند استقلال سیاسی بدلیل آنکه اصولاً همه در تدوین قوانین شرکت دارند و هیچ کس وابسته به دلخواسته‌های دیگری نیست و استقلال اخلاقی را به دلیل پیروی انسان از قانون تأمین کند.^۱

از نظر هگل اما دولت قرارداد و محصول اشتراک منافع افراد نیست. به باور او وظیفه شهروند در مقابل دولت این نیست که چون دولت در تعقیب خیر عمومی است باید از آن حمایت کند بلکه فرد باید از دولت بعنوان نظمی حمایت کند که چارچوب قانونی لازم برای تعقیب علائق و منافع خصوصی افراد را فراهم می‌آورد. لذا افراد به این دلیل که دولت متضمن اراده عقلانی آنها است، نسبت به آن احساس تعهد نمی‌کنند بلکه دولت به منظور پاسداری از منافع گوناگون فردی اتباع خود وجود دارد. آزادی تنها در چارچوب نظم قابل پذیرفتن است و هیچگاه نمی‌تواند به بهای برهم زدن آن مورد حمایت قرار گیرد. مظهر این نظم و نگهدارنده آن، دولت است. پس نظم در جامعه مدنی را نمی‌توان به همان شیوه‌های قبیله حفظ کرد زیرا در آن جامعه نیاز محسوسی برای ساخت کاملاً متفاوتی از اقتدار پیدا می‌شود و وقتی این نیاز برآورده می‌گردد، دولت حاصل می‌شود. جامعه بدون دولت میدان مبارزه خصوصی بین افراد است و تصور هیچ حقی را در آن نمی‌توان کرد. فرد، پیشرفت و تکامل اخلاقی خود را مدیون دولت است و در سایه این نظم و اراده دولت است که مفهوم حق و تکلیف بوجود می‌آید. پس تشکیل دولت نتیجه قرارداد یا خواسته کسی نیست، امری است معقول که برای رسیدن به هدف نهایی زندگی انسان یعنی اجتماعی شدن و آزادی یافتن ضرورت دارد.^۲ البته این تأکید هگل بر حقوق فردی، ارزش آزادی عقیده، بیان و تساهل به معنی پذیرش مشروط «دولت بیرونی» بعنوان دیدگاهی ضروری اما ناکافی از دولت است.^۳

۱. سلین اسپکتور، قدرت و حاکمیت در تاریخ اندیشه غرب، ترجمه عباس باقری (تهران: نشر نی، ۱۳۸۲) صص ۱۱۵-۱۱۴.

۲. ناصر کاتوزیان، مبانی حقوق عمومی، چاپ دوم (تهران: نشر میزان، ۱۳۸۳) صص ۶۳-۶۲.

۳. اندرو وینسنت، نظریه‌های دولت، چاپ ششم، ترجمه حسین بشیریه (تهران: نشر نی، ۱۳۸۷) ص ۲۰۴.

در واقع هگل انکار نمی‌کند که گروه‌ها و شئون اجتماعي در صورت‌بندی اراده کلی دولت مؤثرند زیرا این حقیقت ناشی از شرکت این گروه‌ها در مجالس قانونگذاری است. اما سهم آنها در این صورت‌بندی چندان عمده نیست و زمانی که گروه‌ها و شئون با حکومت اختلاف داشته باشند هیچ دلیلی در دست نیست که احتمال بر حق بودن آنها را بیشتر فرض کنیم. استدلالی که خود قوت بیشتری به انتقاد هگل بر نظریه قرارداد اجتماعی که دولت را حاصل تدبیر انسان می‌داند می‌بخشد. گویی هگل چنین استدلال می‌کند: «نظریه پردازان قرارداد اجتماعی می‌گویند که انسان دولت را ساخته است، اما من می‌گویم که انسان به عنوان موجودی عقلانی و اخلاقی، محصول دولت است».^۱ به همین خاطر از نظر هگل دولت بعنوان یک کل، وظیفه اصلی اش آشتی دادن میان منافع فردی و جمعی است. به باور هگل «دولت فقط وقتی بالفعل است که اعضای آن احساسی از خودبودن خودشان داشته باشند و تنها وقتی با ثبات است که غایات عمومی و خصوصی همسان و هم‌ذات باشند». چنین واسطه و ابزاری از یک طرف دولت را بر فراز طبقات می‌بیند و از سوی دیگر ایده خودخواهی‌های فردی را حذف کرده و از آنها به نفع کل بهره می‌گیرد.^۲ هگل در بند ۲۷۲ کتاب فلسفه حق با عنوان قانون اساسی، از جهت درونی مفهومی از دولت عرضه می‌کند که در این معنا بر حسب نهادهای خاص حکومت بررسی می‌شود. «قانون اساسی بخردانه است، در صورتی که دولت فعالیت خود را در درون خود، بنا به ماهیت مفهوم تجزیه و تعیین کند. دولت بگونه‌ای چنین می‌کند که هر یک از قوای مورد بحث، در خود، تمامیتی می‌شود: چون هر یک عناصر دیگر را دربر می‌گیرد و آن عناصر را به حالت فعال در خود دارد، و چون همه آن قوا در مقام تعیین‌های تجزیه مفهوم به کلی، در درون مثالیت آن باقی می‌مانند، چیزی را تشکیل نمی‌دهند، جز کلی یکتا و منفرد».^۳ هگل به نحو ابهام‌آمیزی دولت سیاسی را «وحدت حقیقی» می‌نامد که در آن، قدرت‌های خاصی منحل شده و در عین حال محفوظ‌اند، قدرت‌ها و نهادهای مربوط به قوه اجرایی و

۱. جان پلامناتز، همان، ص ۲۶۱.

۲. شجاع احمدوند، «فلسفه سیاسی هگل و مدرنیته»، فصلنامه پژوهش حقوق و سیاست، شماره ۲۳، (۱۳۸۶)، ص ۵.

۳. گنورگ ویلهلم و فریدریش هگل، عناصر فلسفه حق یا خلاصه‌ای از حقوق طبیعی و علم سیاست، ترجمه مهید ایرانی‌طلب (تهران: انتشارات پروین، ۱۳۷۸) ص ۳۲۵.

قوه قانونگذاری، حقایق سازمان دولت از لحاظ سیاسی را تشکیل می‌دهند. آنها در یک سطح آشکار شده و از یکدیگر مجزا هستند و ضامن آزادی عمومی به شمار می‌روند اما نباید آنها را به اشتباه مغایر یکدیگر و یا معارض با دولت تلقی کرد زیرا چنین برداشتی موجب انکار وحدت دولت می‌شود که خود متضمن هر سه عنصر است. چنانکه هگل خود می‌گوید: «آنها اعضای انعطاف‌پذیر دولت‌اند در حالی که دولت نفس واحد آنها است»، دولت هویت مشترک قدرت‌ها و کارویژه‌های گوناگون است.

بر این اساس به‌زعم هگل حکومت پادشاهی، دولت را از وجود مرجع واحد حاکمیت برخوردار می‌سازد که برای دولت مدرن ضروری است و از نگاه یگانه وی شکل عقلانی دولت سلطنت مشروطه است که ترکیبی از پادشاهی، اشراف‌سالاری و مردم‌سالاری و متضمن سه قوه بنیادی: قوه حاکمه، قوه مجریه و قوه مقننه می‌باشد. البته هگل صرفاً بر این عقیده نیست که سلطنت مشروطه برای پروس بهترین نظام سیاسی است یا تنها نظام سیاسی است که فراخور مرحله پیشرفت تاریخی آن است. بر عکس او این نظام مندرت‌تر و مابعد الطبیعی‌تر را اظهار می‌دارد که سلطنت مشروطه همان شکل عقلانی دولت است، زیرا ایده‌آل آزادی را بیش از هر شکل دیگری از حکومت محقق می‌سازد.^۱ بنابراین از آنجا که ایده دولت بر بنیاد آزادی استوار است و سلطنت مشروطه آزادی را بیش از هر شکل دیگری از حکومت متحقق می‌سازد، لازم می‌آید که مقام پادشاه عالی‌ترین واقعیت‌یافتگی ایده دولت باشد. بنابراین قوه مقننه هم چندان جدی نیست بلکه فقط «میانجی» مردم و

۱. فردریک بیزر، هگل، ترجمه سید مسعود حسینی (تهران: انتشارات ققنوس، ۱۳۹۸) صص ۴۰۰-۳۹۸.

دولت است و موجب شود مردم «به قدرت سترگی که با دولت اندام وار سر ناسازگاری دارد، تبدیل نشوند»^۱ و به باور هگل تجربه‌ای چون انقلاب فرانسه تکرار نشود.^۲ اشتباه است که این فیلسوف را به ستایش از حکومت شخص در پوشش کلیت و ضرورت متهم می‌سازند. زیرا هگل از نظام پادشاهی بعنوان یک نظام دفاع نمی‌کند بلکه از پادشاهی مشروطه بعنوان صورت مثالی مرحله پایانی پیشرفت عقلانی آن که مراحل گوناگون و مشخص گذشته را در خود دارد دفاع می‌کند. پس حقیقت دولت در حاکمیت آن است و بوسیله آن تمام وجوه کارکردش به اراده منحصر به فردی باز می‌گردد که از آن ناشی می‌شود و از این رو آن اراده مظهر قدرت مطلق اجتماع است که بعنوان یک کل حیاتی شناخته می‌شود و اصل اساسی تصمیم‌گیری‌های آن از خود او سر می‌زند. البته فرد در لوای قانون اساسی همیشه تابعی از جمع است، شاه تنها وظیفه‌اش صحه گذاشتن بر تصمیم‌هایی است که محتوایش پیشتر از سوی شورا تعیین و تصویب شده و او نمی‌تواند از سر هوس جهت‌گیری‌های آنها را تغییر دهد. بنابراین قدرت حدود بسیار تنگی دارد و قانون اساسی او را محدود به آن حدود می‌کند، متقابلاً سایر مراجع اجرایی و قانونگذاری که محتوای خود را به اراده شخص شاه وا می‌گذارند بویژه کارمندان که کارشناسان صلاحیتدار بخش عمومی‌اند و رابطه با جامعه مدنی را تضمین می‌کنند قدرتی از خود

۱. برای توضیح این موضوع باید گفت که هگل در فلسفه حق خود، آزادی را در حق و قانون می‌بیند و بیان می‌کند: «روح عینی حوزه حق و قانون است... حق آن وجودی است که وجود اراده آزاد است، پس حق بطور کلی آزادی است. بنابراین اراده خواستار آزادی، کلیت را در جهان بصورت قانون تاسیس می‌کند و خود را ملزم به پیروی از آن می‌داند. این قانون را من خود بعنوان اراده کلی خویش وضع کرده‌ام، پس پیروی از آن، پیروی از خویش است.» در بیان هگل، این مفهوم آزادی است. لذا از نظر او هیچ قانونی ابداع نمی‌شود بلکه قوانین به واسطه ضرورت منطقی هستند. پس قوه مقننه تنها قوانین را با نیازهای جدید هماهنگ می‌کند تا منفعت همگانی حاصل شود: «قوه مقننه به قوانین از این جهت که قوانین به تعریف‌های تازه ثانوی نیاز دارند، مربوط می‌شود». جالب آنکه مذاکرات مجلس نیز باید علنی باشد اما به این علت که «به افکار عمومی اجازه می‌دهد برای نخستین بار به تفکرات و بصیرت حقیقی درباره شرایط و مفهوم دولت و امور آن دست یابند و از این راه بتوانند قضاوت‌های بخردانه‌تری درباره دولت صورت دهند.» بدین ترتیب: «مردم با وظایف، توانایی‌ها، شایستگی‌های دولت آشنا می‌شوند و می‌آموزند که به آنها احترام بگذارند. بالاتر از همه، می‌توانند ماهیت حقیقی منافع خود را بشناسند.»

۲. چارلز تیلور، هگل و جامعه مدرن، ترجمه منوچهر حقیقی‌راد (تهران: نشر مرکز، ۱۳۹۲) ص ۴۰۲. همان.

ندارند. بدین سان قانون اساسی نمایانگر اصل تفکیک درونی قدرت‌ها است که بر اساس ذات خود آنها را گوناگون می‌سازد و در نتیجه وحدت را حفظ می‌کند نه جدایی بیرونی قدرت‌ها که با وحدت ذاتی دولت ناسازگار است.^۱ بدین سان در چنین دولتی که در خود و برای خود عقلانی است، شخص حاکم تجسم یا صورت مشهود حاکمیت است؛ شاه به یمن تمرکز تمام قدرت‌ها در اراده مطلق و یکتا (او)، مظهر وحدت و تضمین کننده آن است. این نظام پادشاهی حقی است الهی زیرا همان اراده محض دولت است که از دید هگل الوهیت این جهانی است و نیز به این دلیل که شکل عقلانی قدرت سیاسی در حد کمال یعنی همان چیزی است که تمام قوانین اساسی در پی آن هستند و با آن کامل می‌شوند.^۲

۴. اثر آرا و نظرات هگل بر دموکراسی و کارکردهای دولت مدرن

هگل بعنوان قویترین فیلسوف، روند تاریخی را روندی عقلانی، رو به رشد و به سمت عقل کل یا دولت می‌داند. دولت بعد از انقلاب هگل اولین دولتی است که آگاهانه بر پذیرش حقوق بشر بنا شده است. در واقع می‌توان گفت ماهیت تجدد هگلی مسیحیت دنیایی شده است که بعد از انقلاب به ظهور می‌رسد و این همان هدفی بود که هگل آشکارا و آگاهانه در پی آن بود. لذا هگل به عصر جدید و مدرنیته خوشبینانه می‌نگرد و این بحث که ناظر به خوشبختی زمینی است یکی از پایه‌های اساسی مدرنیته محسوب می‌شود.^۳

در هر حال توجه اصلی هگل صرف توسعه و تنظیم نظریه‌ای در باب دولت مدرن شده است. هگل که بنیاد مدرنیته را عنصر ذهنی می‌دانست بر این باور بود که آگاهی از خویشتن نیازمند آزادی، تعمیق فردیت، استقلال کنش و مهمتر از همه انتقاد است که هگل آن را خصلت روح ذهنی می‌داند که خود زاده روزگار نو است. هگل اصل اساسی تجدد را آزادی عنصر ذهنی می‌انگارد. این نظر در بررسی روزگار نو به اقتدار هر چه بیشتر خرد آدمی می‌انجامد که در واقع تأکید مجددی است بر آزادی. لذا عنصر اساسی دیگری که در بحث هگل از مدرنیته قابل توجه است خردباوری است. البته که تجلیات مذکور نیازمند

۱. سلین اسپکتور، قدرت و حاکمیت در تاریخ اندیشه غرب، ترجمه عباس باقری (تهران: نشر نی، ۱۳۸۲) ص ۲۱۷.

۲. همان، ۲۱۸.

۳. شجاع احمدوند، همان، صص ۵-۳.

فضای سیاسی جدیدی بود که با این مقتضیات انطباق داشته باشد. نخست آنکه مناسبات سیاسی جدیدی بر مبنای حق شکل می‌گیرد. در جامعه مدرن، فرد دارای حق است و انسان نمی‌تواند آزادی و ذهنیت خود را بفروشد. لذا اساس حق با اراده ارتباط نزدیک دارد. دوم آنکه در مناصب سیاسی جدید نیز با نوعی رابطه آزادی مواجه هستیم که خود را در عرصه اجتماع، دین، هنر و فلسفه نشان می‌دهد. انسان آزاد کسی است که دارای یک سوژه آزاد باشد. نیاز انسان برای توجیه خود در جهان مدرن، وجود این سوژه را ضروری می‌کند. اصولاً دولت مدرن بدون چنین تصور و ذهنیتی ممکن نیست. سوم آنکه، در مناسبات سیاسی جدید رابطه بر مبنای ارزش‌ها صورت می‌گیرد. در دولت هگلی یک اصل درونی حاکم است و آن این که دولت، مبتنی بر عقل و ضرورت است. در حالیکه در متفکران باستان و حتی در جمهور افلاطون نیز چنین زمینه‌ای هنوز وجود نداشت. چهارم آنکه آرزوهای هر فرد توسط دیگران به رسمیت شناخته می‌شود، فلسفه هگل بر برابری منزلت و شئون افراد استوار است. این برابری فقط به معنای حق نیست بلکه به این معنا است که آرزوهای او نیز توسط دیگران به رسمیت شناخته شود. از آنجا که دولت محلی است که این خصال به هم می‌رسند لذا در فلسفه سیاسی هگل، دولت در رأس همه این مسائل قرار دارد. بر اساس این تلقی از دولت است که هگل محتوای دولت خود را در ایجاد نوعی حق و آزادی می‌داند و البته مکانیسم آزادی ذهن شهروند را بر اساس اخلاقیات جدید طراحی می‌کند. هگل معتقد است تا وقتی که حق نباشد اخلاق و تعهد معنا ندارد. رابطه حق و وظیفه (اخلاق) بنیان رابطه سیاسی مد نظر هگل را تشکیل می‌دهد، بطوری که فلسفه سیاسی او با حق شروع می‌شود و سعی دارد شکاف حق و وظیفه را از میان بردارد.^۱

هنوز یک مسئله اساسی باقی مانده است و آن اینکه هگل به منظور ربط داده‌های درونی و ظاهری دولت در پی اثبات این نکته بود که جهان عینی نهادها و قوانین در جهان ذهنی آگاهی انسان ریشه دارد. پس از آنکه اعلامیه حقوق بشر و شهروند دو مفهوم «برابری» و «آزادی» را بعنوان بنیاد حقوقی انقلاب فرانسه فراهم کرد؛ افراد دیگر از راه فطرت و طبیعت تعریف نمی‌شدند بلکه با وجود قانون به یک موقعیت اجتماعی - سیاسی و حقوقی دست یافتند که بطور کلی از انسان جدایی ناپذیرند. از همین رو لازم بود تا بنیادی حقوقی برای

این قوانین پیدا کرد و بدین لحاظ نه تنها می‌بایست احکامی برای تعیین رابطه افراد با یکدیگر وضع شود بلکه رابطه میان فرد و دولت نیز مشخص گردد. پس مسئله عبارت بود از ایجاد «حقوق عمومی» و تشکیل دولتی بر مبنای اصول حقوق طبیعی، دولتی که در آن هیچ چیزی نباشد که نتواند از این حقوق منتج شود.^۱ پس حق قانونگذاری متعلق به «مردم» و یا «ملت» است و همانگونه که سی‌یس در کتاب خود - طبقه سوم چیست؟ می‌گوید: «ملت فقط با حقوق طبیعی تشکیل می‌شود. در حالی که حکومت تنها به حقوق موضوعه تعلق دارد». لذا اصل حاکمیت ملت می‌تواند به قدرت بلامنازع دولت بینجامد. بنابراین دولت، کلی است که بر اجزایش (حقوق) صحنه می‌گذارد و از آنها حفاظت می‌کند. از سوی دیگر اگر کار فلسفه شناختن «کل» است بنابراین آنگونه که هگل می‌گوید: «علم حقوق بخشی از فلسفه است». به این ترتیب بنظر می‌رسد که تفکر هگلی کوششی نظری برای تدوین میراث انقلاب فرانسه در قالب یک سیستم فکری بوده است. نتیجه اینکه مبارزه بشریت درگیر با طبیعت و با سازمان اجتماعی موجود، از این پس ارتقای معرفت راهبری خواهد کرد یعنی جهان به نظام "عقل" بدل می‌شود و این مسئله از مهمترین دستاوردهای هگل برای عصر جدید است.^۲

نتیجه‌گیری

فلسفه، روش‌شناسی و نقدهای هدفمند هگل عقلانیتی را به نمایش می‌گذارد که بجای اینکه به عصر روشنگری زمان خود گرایش داشته باشد، به مدرنیته می‌اندیشد. زیرا که اساساً از نگاه هگل مدرنیته پلی است در تکامل روح بسوی آزادی و در این راه، خودآگاهی روح مهمترین منش دوران جدید است. لذا در اثبات فرضیه پژوهش آنچه مسلم است، هگل نظریه قرارداد سیاسی را که افرادی چون لاک و روسو بنیان می‌گذارند بعنوان مفهوم انتزاعی ناکارآمد رد می‌کند و با رد ایدئالیسم انتزاعی "عقل" و تجربه‌گرایی "تاریخ" بعنوان دوامی مستقل برای اقتدار میان عقل و تاریخ بصورت دیالکتیکی ارتباط برقرار کرده و به این وسیله برخی تناقضات مطرح در مرحله بنیانگذاری دولت را رفع نموده و دانش

۱. رامین جهانپنگلو، هگل و سیاست مدرن، چاپ دوم (تهران: انتشارات هرمس، ۱۳۷۹) صص ۴۲-۴۱.

۲. همان، ص ۴۳.

حق سیاسی را بر شالوده ماهیت مستقلی از دولت بنیان و از مفهوم حق سیاسی که در آن حق جنبه آرمانی خود را حفظ نموده اما در موضع تاریخی خاصی استوار می‌شود، حمایت می‌کند. از طرف دیگر علی‌رغم آنکه هگل بر جمع‌گرایی افراطی روسویی و فردگرایی انتزاعی لیبرالیسم لاکی نقد وارد می‌کند، دولت هدفمند و قائم بر ذات او تلاش دارد تا تمام ویژگی‌های مطلوب این مکاتب را در درون خود جای داده و از آنها حمایت کند چرا که هگل هدفش رسیدن به نظام قدرت سیاسی مطلوب برای آلمان است و او اینگونه دولت خود را به شکلی خاص و متمایز از درون دو سنت دولت‌ساز مذکور بیرون می‌آورد. اینکه دولت مطلوب هگلی از چه ویژگی‌هایی برخوردار است؟ کلید پی بردن به این سؤال در مفهوم مطلوب حق سیاسی در اندیشه هگل و عقیده وی مبنی بر عقلانیت ذاتی دولت نهفته است. دولت از دیدگاه هگل، تبلور آزادی تحقق یافته و زندگی اخلاقی کامل است. پس دولت روح اخلاقی است که با کسب شفافیت خود به شکل اراده‌ای جوهری تبلور می‌یابد. از این رو دولت چیزی نیست جز «کنش روح در جهان» که به شکل خودآگاه تحقق یافته است. ولی از آنجا که روح در فلسفه هگل از جوهری مطلق و حتی می‌توان گفت الهی برخوردار است، دولت بنا به تعریف هگل، اراده خداوند در جهان است. چنین حکومتی یک حکومت مسئول یا پارلمانی نیست و این در حالی بود که اعتقاد به حکومتی مسئول، مهمترین ویژگی لیبرالیسم قرن نوزدهم به شمار می‌رفت. بنابراین با مطالعه فلسفه حقی که هگل از آن سخن می‌گوید، نه می‌توان گفت که او صراحتاً حکومت مسئول را نمی‌پذیرد و نه می‌توان گفت که او صراحتاً چنین حکومتی را قبول نداشت. این همان عقلانیت هگلی است که به ارتباط میان کلی بودن و انضمامی بودن ناظر به حرکت از جز به کل می‌انجامد.

تعارض منافع

تعارض منافع وجود ندارد.

ORCID

Ayat Mulaee

<https://orcid.org/0000-0001-7084-1890>

Seyed Ali Mousavi

<https://orcid.org/0000-0002-6844-9280>

Farshid Bandehali

<https://orcid.org/0000-0002-0344-370X>

منابع

کتاب‌ها

- اسپکتور، سلین، قدرت و حاکمیت در تاریخ اندیشه غرب، ترجمه عباس باقری (تهران: نشر نی، ۱۳۸۲).
- بیزر، فردریک، هگل، ترجمه سیدمسعود حسینی (تهران: انتشارات ققنوس، ۱۳۹۸).
- پلاماتز، جان، شرح و نقادی بر فلسفه اجتماعی و سیاسی هگل، چاپ هفتم، ترجمه: حسین بشیریه، (تهران: نشر نی، ۱۳۹۹).
- تیلور، چارلز، هگل و جامعه مدرن، ترجمه منوچهر حقیقی راد (تهران: نشر مرکز، ۱۳۹۲).
- جهاننگلو، رامین، هگل و سیاست مدرن، چاپ دوم (تهران: انتشارات هرمس، ۱۳۷۹).
- رز، دیوید، راهنمای خواندن عناصر فلسفه حق هگل (تهران: ترجمان علوم انسانی، ۱۳۹۶).
- روسو، ژان ژاک، قرارداد اجتماعی، ترجمه مرتضی کلانتریان (تهران: نشر آگاه، ۱۳۷۹).
- شومین، ژرار و همکاران، در زمینه متن قرارداد اجتماعی، ترجمه مرتضی کلانتریان (تهران: نشر آگاه، ۱۳۷۹).
- فرانکو، پل و همکاران، نقد هگل بر لیبرالیسم، ترجمه موسسه خط ممتد اندیشه (تهران: انتشارات امیرکبیر، ۱۳۹۲).
- فروغی، محمدعلی، سیر حکمت در اروپا، چاپ دوم (تهران: نشر هرمس، ۱۳۸۸).
- کاتوزیان، ناصر، فلسفه حقوق، چاپ چهارم (تهران: شرکت سهامی انتشار، ۱۳۸۵).
- کاتوزیان، ناصر، مبانی حقوق عمومی، چاپ دوم (تهران: نشر میزان، ۱۳۸۳).
- کلی، جان، تاریخ مختصر تئوری حقوقی در غرب، چاپ دوم، ترجمه محمد راسخ (تهران: نشر نی، ۱۳۹۸).
- لاک، جان، دو رساله در باب حکومت، ترجمه فرشاد شریعت (تهران: نگاه معاصر، ۱۳۹۲).
- لاگلین، مارتین، مبانی حقوق عمومی در غرب، ترجمه محمد مقتدر (تهران: انتشارات مجد، ۱۳۹۴).
- نقیب‌زاده، احمد، درآمدی بر جامعه‌شناسی سیاسی (تهران: انتشارات سمت، ۱۳۹۴).

- وینسنت، اندرو، *نظریه‌های دولت*، چاپ ششم، ترجمه حسین بشیریه (تهران: نشر نی، ۱۳۸۷).
- هگل، گئورگ و ویلهلم فریدریش، *عناصر فلسفه حق یا خلاصه‌ای از حقوق طبیعی و علم سیاست*، ترجمه مهبد ایرانی طلب (تهران: انتشارات پروین، ۱۳۷۸).

مقاله‌ها

- احمدوند، شجاع، «فلسفه سیاسی هگل و مدرنیته»، فصلنامه پژوهش حقوق و سیاست، شماره ۲۳، (۱۳۸۶).
- سبزه‌ای، محمدتقی، «جامعه مدنی به مثابه قرارداد اجتماعی: تحلیل مقایسه‌ای اندیشه‌های هابز، لاک و روسو»، فصلنامه پژوهش حقوق و سیاست، شماره ۲۲، (۱۳۸۶).
- کمالی‌گوکی، محمد، زمانی‌راد، حجت، «ماهیت دولت و مبانی تأسیس آن در فلسفه سیاسی هابز و لاک در روایتی پارادایمی»، فصلنامه تخصصی علوم سیاسی، شماره ۳۴، (۱۳۹۴).
- مرادخانی، علی، شهبازی، آویسا، «هگل و اقتصاد سیاسی، غرب‌شناسی بنیادی»، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، شماره اول، (۱۳۹۱).
- نقوی، غلامرضا، «متافیزیک و سیاست: تمایز جامعه مدنی و دولت در فلسفه سیاسی هگل»، فصلنامه علوم سیاسی، شماره ۸، (۱۳۸۸).
- وود، آلن، «اخلاق از منظر هگل»، ترجمه مهدی سلطانی گازار، فصلنامه علامه، شماره ۱۲، (۱۳۸۵).

References

Books

- Alan, Patten, *Hegel's Idea of Freedom* (Oxford University Press, 1999).
- David, Peddle, *Hegel's Political Ideal: Civil Society, History and Sittlichkeit*, Sir Wilfred Grenfell College, Memorial University of Newfoundland, (2000).
- Georg Wilhelm Friedrich, *Hegel, Elements of the Philosophy of Right*, Grundlinien der Philosophie des rechts oder Naturrecht und staatwissenschaftim Grundrisse, trans. S. W. Dyde, S. W. Dyde (ed.), (Ontario: Batoche Books, 2001).

- John, Locke, *Two Treatises of Government*, ed. Peter Laslett, Cambridge (Cambridge University Press, 1988).
- Ludwig, Feuerbach, "Provisional Theses for the Reformation of Philosophy", In *Lawrence Stepelevitch* (ed) *The Young Hegelians: An Anthology* (Cambridge: Cambridge University Press, 1983).
- Stephen, Houlgate, *The Opening of Hegel's Logic* (West Lafayette Ind: Purdue University Press, 2006).
- Walter, Kaufmann, *Hegel, Reinterpretation, Texts and Commentary* (London: Waiden Field & Nicolson, 1966).
- Wilfried, Ver Eecke, *Ethical Dimensions of the Economy*, Department of Economics (Tallahassee: Florida State University, 2008).

Article

- Virginia, McDonald, "A Guide to the Interpretation of Locke the Political Theorist", *Canadian Journal of Political Science*, Vol. 6, No. 4, (1973).

In Persian

Books

- Bizer, Frederick, *Hegel*, Translated by Seyed Masoud Hosseini (Tehran: Qaqnoos Publishing House, 2018).
- Foroughi, Mohammad Ali, *The Path of Wisdom in Europe*, Second Edition (Tehran: Hermes Publishing, 2008).
- Franco, Paul, et al., *Hegel's Critique of Liberalism*, Translated by Khat Mamtad Andisheh Institute, (Tehran: Amirkabir Publications, 2012).
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich, *Elements of the Philosophy of Right or a Summary of Natural Law and Political Science*, Translated Mehbod Irani-Talab (Tehran: Parvin Publications, 1999).

- Jahanbeglu, Ramin, *Hegel and Modern Politics*, Second Edition (Tehran: Hermes Publishing House, 1379).
- Katouzian, Nasser, *Basics of Public Law*, Second Edition (Tehran: Mezan Publishing House, 2003).
- Katouzian, Nasser, *Philosophy of Law*, 4th Edition (Tehran: Sohami Publishing Company, 2005).
- Kelly, John, *A Brief History of Legal Theory in the West*, Second Edition, Translated by Mohammad Rasakh (Tehran: Nei Publishing House, 2018). [In Persian]- Laughlin, Martin, *Basics of Public Law in the West*, Translated by Mohammad Moqtader (Tehran: Majid Publications, 2014).
- Locke, John, *Two Treatises on Governance*, Translated by Farshad Shariat (Tehran: Negah Mazares, 2012).
- Naqibzadeh, Ahmad, *An Introduction to Political Sociology* (Tehran: Samet Publishing, 2014).
- Plamenatz, John, *Commentary and Critique on Hegel's Social and Political Philosophy*, 7th Edition, Translated by Hossein Bashirieh (Tehran: Neshar Nei, 2019).
- Rose, David, *A Guide to Reading the Elements of Hegel's Philosophy of Right* (Tehran: Humanities Translator, 2016).
- Rousseau, Jean-Jacques, *Social Contract*, Translated by Morteza Kalantarian (Tehran: Nesharagah, 1379).
- Shumin, Gerar & et al., *In the Context of the Text of the Social Contract*, Translated by Morteza Kalantarian (Tehran: Nash Aghah, 1379).
- Spector, Selin, *Power and Sovereignty in the History of Western Thought*, Translated by Abbas Bagheri (Tehran: Ney Publishing, 2012).
- Taylor, Charles, *Hegel and the Modern Society*, Translated by Manouchehr Haghghi Rad (Tehran: Nash-e-Karzan, 1392).

- Vincent, Andrew, *State Theories*, 6th Edition, Translated Hossein Bashirieh (Tehran: Ney Publishing, 2007).

Articles

- Ahmadvand, Shoja, "Hegel's Political Philosophy and Modernity", *Law and Politics Research Quarterly*, No. 23, (2016).
- Sabze-ai, Mohammad Taqi, "Civil Society as a Social Contract: A Comparative Analysis of the Thoughts of Hobbes, Locke and Rousseau", *Law and Politics Research Quarterly*, No. 22, (2016).
- Kamali-Goki, Mohammad & Zamani-Rad, Hojjat, "The Nature of the State and the Foundations of Its Establishment in the Political Philosophy of Hobbes and Locke in a Paradigmatic Novel", *Political Science Quarterly*, No. 34, (2014).
- Moradkhani, Ali & Shahbazi, Avisa, "Hegel and Political Economy, Basic Western Studies", *Research Center for Humanities and Cultural Studies*, No. 1, (2019).
- Naqvi, Gholamreza, "Metaphysics and Politics: Distinguishing Civil Society and State in Hegel's Political Philosophy", *Azad Karaj University Political Science Quarterly*, No. 8, (2008).
- Wood, Alan, "Ethics from the Perspective of Hegel", Translated by Mehdi Soltani Ghazar, *Allameh Quarterly*, No. 12, (2008).

استناد به این مقاله: مولانی، آیت، موسوی، سید علی، بنده علی، فرشید، «دولت اخلاقی یا قرارداد دولت ساز؛ نگاهی پارادایمی به دولت از منظر هگل و نقدهای او به لیبرالیسم کلاسیک»، پژوهش حقوق عمومی، ۲۵ (۸۰)، (۱۴۰۲)، صص ۱۷۱-۲۰۶.

Doi: 10.22054/QJPL.2023.67235.2756

The Quarterly Journal of Public Law Research is licensed under a Creative Commons Attribution-Non Commercial 4.0 International License